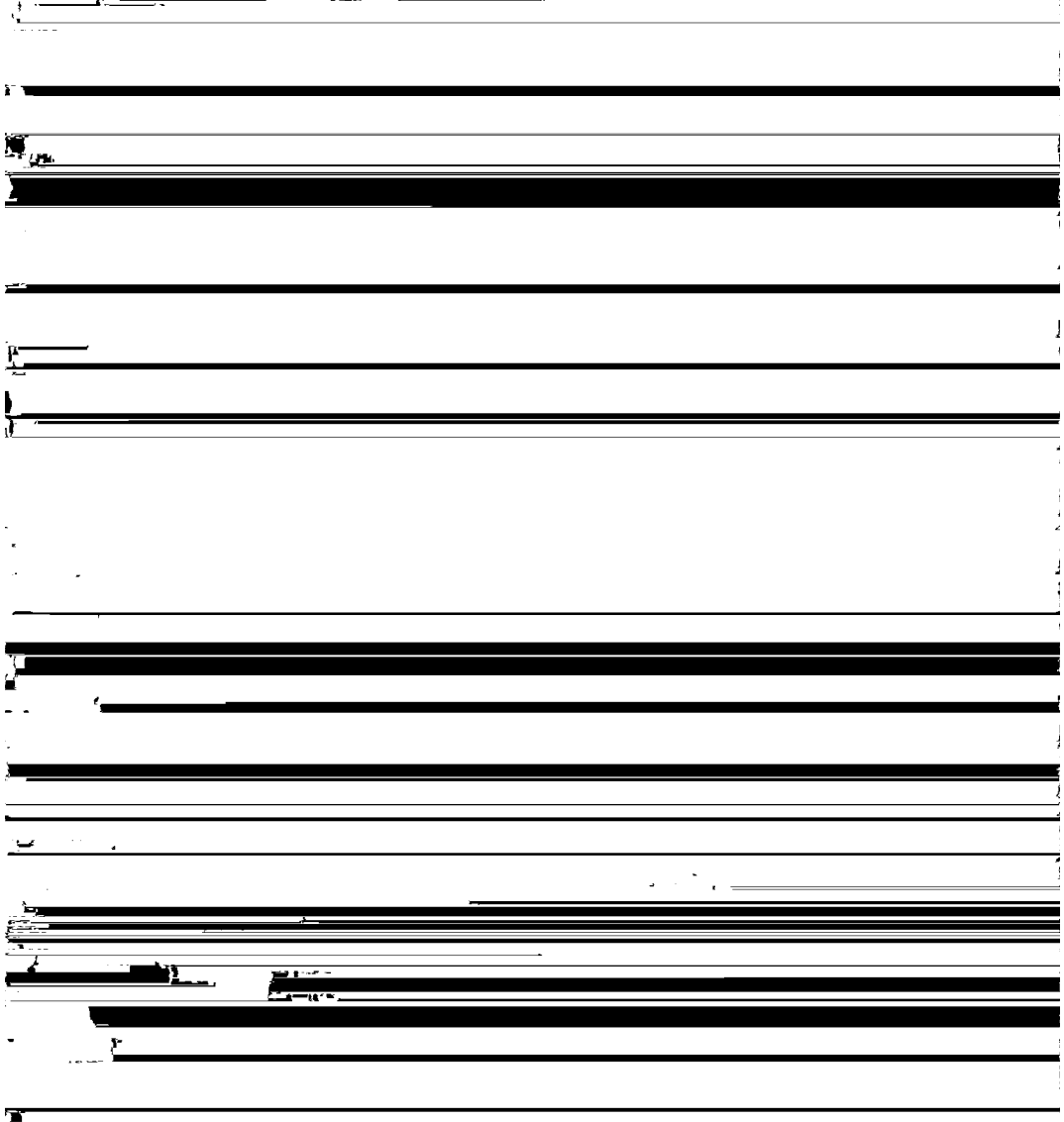

-EL, -İL, -SEL EKLERİ ÜZERİNE

HAYDAR EDİSKUN

Sayın Tahsin Banguoğlu, 16-19 Eylül 1965 tarihlerinde, *Dünya* gazetesinde "Nisbet Sıfatları ve -sel, -sal" başlığı altında, görüş ve gözlemlerini belirten dört yazı yazmıştı. Bu yazılar, 28.9.1965 tarihli *Mey-*

Oysa bunun **konur** ve **al** kelimelerinden yapılmış bir bileşikten geldiğini biliyoruz. **Konural** aslında bir at rengidir.” diyerek **-al**’ın kökenini aramaya koyulmuş, asıl konusu olan **-sel (-sal)**’ı unutmuştur. Yazısının başlığı neydi? “**Nisbet Sıfatları ve -sel, -sal**” Örnek olarak verilen **konural**’ın bu konu ile ilgisini bulmak güç.

5) Sayın Banguoğlu, **kumsal** sözcüğü için: “. . . ilgililer bu eklerin Türkçe olduğunu söylemişler ve **kumsal**, **uysal** gibi örnekler göstermişlerdir . . . Bunun gibi **kumsal ÖRNEĞİN kumsu el** gibi eski bir bileşikten gelmekte olabilir. Ortaasya’nın geniş kum çöllerini düşününüz.” diyor ve bir sanı üzerinde duruyor, **uysal** sözcüğü ise ortada kalıyor. **Uysal** için de –pekâlâ– bir yakıştırma yapılabilirdi.

Not.– Sırası gelmişken, şuracıkta, Sayın Bayraktaroğlu’nun kulağına bir çift söz fısıldamak isteriz: “Kendisini **son yıllarda Türkiye’nin yetiştirdiği değerli dil doktoru** diye övdüğünüz Sayın Banguoğlu’ndan alınan son tümceyi –zahmet olmazsa– bir daha okuyunuz. Bilirim, **örneğin** sözcüğü –uyduruktur diye– sizi pek sinirlendirir. Bu sözcük dolayısıyla Dil Kurumu ilgililerine **alaylı dil âlimleri** de demiştiniz. Bakın: Sayın Banguoğlu da **örneğin**’i kullanmış tümcesinde. Şimdi övgülerinizden cayacak mısınız? bilemem. Bana kalırsa caymayın. Çünkü, pek yakında, bu sözcüğü sizin de kullanacağımızı; üstelik –yazılarınızda bir yandan –sel (-sal) ekini yerdığınız, bir yandan da **kutsal** sözcüğünü kullandığınız gibi– ilerde **örneğin**’i de kullanarak **örneğin**’e saldıracığınızı beklemek, boşuna olmayacaktır.”

* * *

-el (-al) eki

Muhakemet-ül-Lûgateyn’de Nevâî şöyle der: “Yine kelimelere **-(e)l**, **-(a)l** eklenerek o sıfatlarla alışkanlık, uzluk anlatılır: **kah-al** (:muhasara, kuşatma), **yas-al** (:saf, dizi), **kab-al** (:muhasara, sarma), **tonk-al**, **tusk-al** (:polis), **buk-al** (:pusu), **suyuñ-al** (: bahşiş, armağan) . . . gibi.” (s. 76).

Bu açıklama ve örnekler göre, Türkçe’de **-el (-al)** ekinin varlığı anlaşılıyor. Öyleyse, bu eki en eski kaynaklardan başlayarak sözlük ve betiklerimizde araştırmak gerekir.

1) *Divanü Lûgat-it- Türk*’te –el (-al) eki oldukça azdır. Bizim bulduklarımız şunlardır:

dañal	: saman kesmiği. (dañ : arpa ve zahire anlamlarına geldiğine göre dañal ’ın dañ kökünden -al ekiyle türediği düşünülebilir.)
tükel	: tamamen, büsbütün. (tükemek : bitmek, yetmek. Tükel ’in tüke kökünden türediği benimsenebilir.)

- usal** (kişi) : iş bilmeyen, gafil. (**usruk**: uyuklayan adam. **Usal**'ın kökü **us** olamaz mı?)
- kartal** (et) : parçalanmış et. (**anın kartı kartaldı**: onun yarası azdı, ya da yarasının başı koparıldı. Bu sözdeki **kart**'ın kök olduğu, **-al** ekiyle **kartal**'ın türediği görülüyor mu?)
- sakal** : sakal. (**saka**: dağ yamacı; **sakak**: çene; **sakalduruk**: külâhın başta durması, yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan kaytan. **Sakal**'ın bu sözcüklerdeki **sak** kökünden **-al** ekiyle türediği düşünülemez mi?)
- büktel** : orta boylu. (**bükte**: hançer. **Büktel** ile aralarında bir biçim ve anlam ilgisi düşünülebilir sanırım.)
- püşkel** : yufka, pide gibi ince ekmek. (**püşkeç** de aynı anlamda olduğuna göre, **püşkel**'in **büşke** ya da **püşke** ile ilgisi bulunduğu görülüyor.)
- 2) *Dedekorkut*'ta **-el** (**-al**) ekine -çok az da olsa- rastlanmaktadır:
- tepel** : 1) alını beyaz. 2) tepe gibi yığılmış. (Görüldüğü üzere, bu sözcüğün kökü **tepe**'dir.)
- yanal** : 1) yan taraf. 2) yakıcı. (**yan** kökünü **yanak** sözcüğünde de görmekteyiz.)

- kaşkaval** : *Türkt'*de **kaskak**, **kak** her şeyin kurusuna denir. **Kaşkaval**: kurutulmuş kelle peyniri. (Not.- *Hayat* dergisinde Ş. Kutkan ise bu kelime için şöyle demektedir: "**Kaşkaval** bir cins peynirin ismi olan bu kelime, bize İtalyanca'dan geçmiş: **Cacio**: peynir, **cavallo**: at, beygir anlamına gelir.")
- taval** : 1) kızdırılmış demir döğülürken dökülen kalhanede havuz duvarına yapışan cüruf. 2) tavan. (Bu sözcüğün kökü, bir yandan **tav**, öbür yandan da **tavan**'daki **tav** olarak görünmektedir.)
- tubal** : **taval** gibi aynı anlamdadır. (Bu sözcüğün kökü, **tubun (tübüün)** : tencerenin dibinde kalan bir parça yemek, sözcüğünde görülmektedir.)
- kapal** : muhasara, mahsuriyet. (Kökün **kap** ya da **kapamak** olduğu görülüyor.)
- kangal** : **kang** resimli ve kanırılmış manasına büyük ip turası. **Kang**, *Türkt'*de dolu tekerlek ve onun gibi müdevver şey. (*Lehçe*, **kangal**'ın kökünü açıklaması içinde vermekte, Sivas'ta bu adda bir kaza bulunduğunu da belirtmektedir.)
- kaval** : aslı **kav**. **Kaval**, içi delik, düz bazı şeyler.
- güzel** : göze hoş gelen. (Bu sözcüğün kökü **köz**: göz; **köz**: ateş koru, köz de olabilir.)
- çatal** : mefrûk, dü-şâh. İki başlı dalları yere bastırmak ve daldırmak için ağaç ve maden çatal. (Kökü, **çatmak**'ta görülmektedir.)

4) *Derleme Dergisi*'nde **kural**: kaide, usul, nizam; **yaşal**: ihtiyar, yaşlı, koca; **gögel**: yeşil ördek; **apşal**: salak, şapşal gibi sözcüklerde **-el** (**-al**) ekini görmekteyiz. Bunların köklerinin de **kurmak**, **yaş**, **gök**, **apışmak** olduğu anlaşılıyor sanırım.

Sonuç

Muhakemet-ül-Lûgateyn ortaya kesin bir kural koyup örnekler verdikten sonra susmak gerekirdi. Ama biz, bunu öbür kaynaklarda da araştırmayı uygun gördük. *Divan*'dan, *Dedekorkui*'tan, *Lehçe*'den, *Derleme Dergisi*'nden derlediğimiz **-el** (**-al**) ulanmış sözcükleri yukarıya aldık. Bu duruma göre:

a) Sayın Banguoğlu, hâlâ: "Biz biliyoruz ki bir ara bilginlerimiz Hint-Avrupa dillerinin Türkçe'den geldiğini ispat (!) etmişlerdi. Fransızca'-

daki **-el**, **-al** ekleri elbette Türkçe'den geliyordu." düşüncesinde midir? bilemeyiz.

b) "Mademki Latince ve Fransızca Türkçedir, o halde Fransızca'nın **-el**, **-al** ekleri de Türkçe'dir" gibi alaylı bir tümceden sonraki satırlarda yine Dil Kurumu'nu küçümsemeye çalışan Sayın Emin Bayraktaroğlu'nu ise, Sayın Banguoğlu'nun kalemine yapışmış görmekteyiz.

c) 11 Mayıs 1966 tarihli *Yol* dergisinde: "**Doğal** kelimesi büsbütün yanlışdır, hatta Türkçe sayılamaz. Çünkü dilimizde nispet edatı ifade eden bir **-l** eki bulunmamaktadır. Bu **-l** eki Fransızca'dır." yargısına varan Sayın Faruk K. Timurtaş'ın ille bir "**nisbet edatı ifade eden**" **-l** eki istemesine şaşmamak elde değil. Yukardaki örnekleri bir daha gözden geçirirsek **-kimileri nisbetliklerini yitirmiş, isimleşmiş bile olsalar -yanal'da cenbî; çökel'de rüsûbî; kangal'da (kang biçiminde) halkâvî; tükêl'de tamamî; çatal'da dü-şâhî** gibi anlamlar sezilmiyor mu? **Doğal** sözcüğünün çözümlenmesi dolayısıyla: "Bu **-l** eki Fransızca'dır" demek, acele bir yargıdır sanırız.

* * *

-il (-ıl, -ül, -ul) eki

"**Çoğul**, **tekil** sözcükleri Türkçe değildir; uydurmadır; çünkü **-il** eki, Türkçe'de, yalnız **fiil** kök ya da **gövdelerine** gelir, **isim** soyundan sözcüklere gelemez" diyenlere de rastlıyoruz.

Sözümüze yine *Muhakemet-ül-Lûgateyn*'in bir kuralı ile başlayalım: "Birtakım kelimelerin sonuna **-vul** eki getirilerek özgül sıfatlar yapılır. Bunlar, hükümdarların gerek savaş, gerek başka hizmetlerinde çok önemlidir: Heravul, karavul, süzavul, petavul, yasavul, kitpavul, şıkavul, dakavul... gibi." (s. 79).

Önce şunu belirtelim: Türkçe'de çoğu eklerde **k**, **g**, **v**'ler düşebilirler. Aşağıdaki sözcüklerin kimisinde bu ses olayına rastlayacağız.

1) *Divanü Lûgat-it-Türk*'te:

- çapavul** : çapkı askeri, akıncı. (Bugün, bu sözcük **çapul** olmuştur. Kökü **çapmak**: akın etmek, yağma etmek'tir.)
- ökil** : çok. (Kökü **ökmek**: yağmak, biriktirmek'tir.)
- mayıl** : olgun; meyvelerde çürümeye yaklaşma hali. (Bu sözcüğe kökü **mayılmak**: çürümek'te de görülmüştür.)

yasul (yasıl) : yassı, yayvan. (Bu sözcüğün kökü **yası**: yassı, enli'dir.)

kızıl (kızgul) : 1) boz ile kırmızı arasında. 2) kırmızı, kızıl. (**kızıl**ermek, **kızarmak** sözcüklerinde kök belirlidir.)

yalgıl : yelesi ak; ak velesi. (**val** va da **vali**: at velesi'dir.)

başıl (başıl) : tenesinde beyazı bulunan (Köbin baş olduğu çözü.)

Jüvör

gönül : göygül, göymek. (*Lehçe*, karşılığı verirken, **gönül**'ün kökünü de sezdirmiş oluyor.)

yeğül : yukarı, mütefevvik, faik. (Kökün **yeğ** olduğu belirlidir.)

çapul : *Türki*'de **çapılan** şey, yağma.

4) **-il** ekine -bugün- yansımalarımızda bol bol rastlamaktayız: **gürül gürül**, **şarıl şarıl**, **şırıl şırıl**, **harıl harıl**, **horul horul**, **ışıl ışıl**, **usul usul**, **tiril tiril**... vb. gibi.

Sonuç

-il (-ıl, -ül, -ul) eki:

1) **çap-** (:çapul), **ök-** (:ökil), **mayıl-** (:mayıl).. vb. örneklerde olduğu gibi **fiil kök** ya da **gövdelerinden**;

yağ (:yağıl) **ış** (:ışıl) **tir** (:tiril) **tar** (:tarıl) **yağ** (:ya-

şıl).. vb. örneklerde olduğu gibi **sıfat kök** ya da **gövdelerinden**;

3) **baş** (:başıl), **seki** (:sekil), **yal** (:yalgıl), **böğür** (:böğrül).. vb. örneklerde olduğu gibi **isim kök** ya da **gövdelerinden**;

4) **gür** (:gürül), **şır** (:şırıl), **şar** (:şarıl), **hor** (:horul), **tir** (:tiril).. vb. örneklerde olduğu gibi **yansımalarından** türlü anlamlarda sözcükler türemektedir. Yine, yukardaki örneklerde görüldüğü üzere, **mayılmak**, **sigilmek**, **tarılmak** gibi mastar kök ya da gövdelerinin **mayıl**, **sigil**, **tarıl** (targıl) olarak **isim** ya da **sıfat** gibi kullanılmaları bizi -ayrıca- düşündürmelidir.

Rahmetli Besim Atalay *Türk Dilinde Ekler ve Kökler* adlı kitabında, **-sel (-sal)** ile yapılmış şu sözcükleri veriyor. Ben, onları olduğu gibi aşağıya alıyorum:

- [burunsal : at, katır ve eşek gibi hayvanların ayaklarına nal çakılacağı zaman uslu durmaları için burunlarına takılan kısaç. **Burunsalık** dahi derler. (Türk Dili-Velet İzbudak, el yazısı.)
- baysal : asayiş, sükûn. (Radloff - c. IV, s. 1430.) Kökü **bay**'dir.
- kumsal : deniz kenarında bulunan kumlu yer.
- uysal : şunun bunun fikrine uyan, kendine mahsus bir fikri bulunmanın her fikre uyan. Kelimenin kökü **uymak**'-

tır.

saysal : budala kolayca sayılabilen (Balıkesir Ankara Co-

rum.) Not. -Bu sözcüğün kökü **savmak**'tır ki bugün **savsak**, **savsamak** sözcüklerinde de görülmektedir.

soysal : aşıletli. asil. medenivetli. (*Tarama Derneği c. 2 s.*